

Kultúrna ekológia: dynamika zmien v kultúre nemeckej minority v okolí Nitrianskeho Pravna

(Cultural Ecology: the Dynamics of Changes in the Culture of the German Minority in the Vicinity of Nitrianske Pravno)

MARIÁN ŽABENSKÝ, ROMAN ZIMA

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.05> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. ©2021, Marián Žabenský, Roman Zima. This is an open access licensed under the Creative Commons

Marián Žabenský, Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovensko; e-mail: mzabensky@ukf.sk

Roman Zima, Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovensko; e-mail: rzima@ukf.sk

The paper deals with the issue of changes in the culture of the German minority community in the vicinity of Nitrianske Pravno. German-speaking colonists came here in the 14th century for the purpose of extracting minerals, mainly gold. In the 17th century, there was a significant decline in mining, which led to changes in the local cultural enclave. The subject of research is the cultural landscape. On the basis of its study, it is possible to identify the processes of development and changes of culture in selected classes of cultural phenomena. It is about the cultural landscape and ways of its use, the social-organizational structure of the town of Nitrianske Pravno and the influence of ideas and ideologies on the development of the sociocultural system. The aim of the contribution is to answer the question of how the local community reacted to the depletion of mineral wealth and how this change manifested itself in their culture. The intention is also to point out the kinship of cultural geography and cultural ecology, which is manifested in the subject of research and in the use of methodological procedures.

Key words: German minority in Slovakia, Nitrianske Pravno, changes in culture, mining, cultural landscape

How to cite: Žabenský, M., Zima, R. (2024). Kultúrna ekológia: dynamika zmien v kultúre nemeckej minority v okolí Nitrianskeho Pravna. Slovenský národopis, 72(1), 81–103. DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.05>

Úvod

Účelom príchodu po nemecky hovoriacich osadníkov do skúmaného územia v 14. storočí bolo vyhľadávanie, ťažba a spracovanie nerastných surovín. Je možné hovoriť o ekonomickej migrácii, ktorá bola organizovaná zemepánom sídliacim v Bojniciach. Založené, respektíve dosídlené bolo Deutsch Proben¹ [Nitrianske Pravno]² ako mestské centrum, okolo ktorého postupne vznikali nové osady, prípadne sa dosídľovali staré slovenské dediny. Vznikli Zeche [Malinová],³ Schmiedshau [Tužina],⁴ Gajdel [Klačno]⁵ a Beneschhau [Vyšehradné].⁶ Prichádzajúce obyvateľstvo prinášalo nový právny vzťah „*ius Teutonicum*“⁷ [Nemecké právo] a naň nadväzujúce emfyteutické právo, nazývané aj zákupné. To predstavovalo pre osadníkov možnosť zakúpenia a dedenia pôdy, na rozdiel od pôvodného obyvateľstva, ktoré pôdu spravovalo na základe občinového práva⁸ (Žudel, 2010: 109; Marek, 2007: 60). Tieto procesy naštartovali a ovplyvnili formovanie a vývoj nemeckej kultúrnej enklávy.

K výraznému útlmu bankských aktivít dochádza v 17. storočí. Táto skutočnosť spôsobila zmeny v kultúre, ktoré je možné sledovať v rámci štruktúry tried kultúrnych javov: materiálno-technologickej (kultúrne artefakty), sociálno-organizačnej a ideologickej.

Cieľom príspevku je analyzovať vybrané triedy kultúrnych javov a na základe komparácie ich vývoja zodpovedať na otázku, ako reagovalo lokálne spoločenstvo na vyčerpanie nerastného bohatstva, a akým spôsobom sa táto zmena prejavila v ich kultúre. Predmetom výskumu bola kultúrna krajina, sociálno-organizačná štruktúra mestečka Nitrianske Pravno a vplyv ideí a ideológií na vývoj sociokultúrneho systému. Zámerom príspevku je taktiež poukázať na skutočnosť, že štúdium kultúrnej krajiny môže byť prínosné pre pochopenie vzťahov medzi prírodným prostredím a kultúrou, ako aj procesov vývoja kultúry.

Výskum bol realizovaný v rokoch 2018 až 2023 v katastrálnych územiach obcí Nitrianske Pravno, Malinová, Chvojnica, Tužina, Klačno a Vyšehradné. Všetky ležia v okruhu niekoľkých kilometrov severne od okresného mesta Prievidza v západoslo-

1 Presný rok založenia/dosídlenia Nitrianskeho Pravna nepoznáme. Je možné predpokladať, že to bolo po roku 1327, keď vyšiel nový bankský zákon. M. Richter a S. Schwertsik (1979: 17–18) predpokladajú, že to bolo okolo roku 1337. Túto hypotézu však nie je možné potvrdiť ani vyvrátiť.

2 Z dôvodu lepšej výpovednej funkcie budú v príspevku používané slovenské pomenovania obcí.

3 Na základe štúdia zakladacej listiny opisuje M. Bel túto udalosť z roku 1339 nasledovne: „*Synovia Grófa Giletha, Nicolaus a Johannes udeľujú ich advokátovi Henricusovi a jeho dedičom neobývaný les, ktorý patrí k hradu Weinitz [Bojnice] a ktorý sa nachádza po oboch stranách potoka Chwojnitz k osídleniu*“ (ako citujú R. Richter, L. Polonyi, E. Dernesch, A. Rötlich, 1986: 30).

4 Rok založenia osady Tužina nepoznáme. M. Púčik (2018: 33) predpokladá, že to bolo približne v polovici 14. storočia.

5 Klačno bolo založené asi v druhej polovici 14. storočia, v roku 1413 spomínané ako *Geydel* (Lacko, Strečanská, Struhár, 2013: 23).

6 Bolo dosídlené nemeckými osadníkmi v prvej tretine 14. storočia (Púčik, 2018: 53).

7 Osadníci získali rôzne práva, napríklad dedičné richtárstvo, možnosť zakúpenia pozemkov do dedičného vlastníctva, právo zriadiť kostol s farou a iné (Lacko a kol., 2009: 13).

8 Podstata občinového práva spočívala v spoločnom vlastníctve zdrojov a prerozdeľovaní výnosov medzi všetkých príslušníkov osady podľa určitého vzorca.

venskej kultúrnej oblasti, na hranici nížinnej a horskej kultúry (Kovačevičová, 1990: 102–104). V rámci členenia Z. Beňuškovcej a kol. (2005: 65) je predmetné územie súčasťou kultúrneho regiónu Ponitrie, subregiónu Horná Nitra. Bolo súčasťou Nitrianskej župy, teraz Trenčianskeho samosprávneho kraja.

Metodika výskumu a súčasný stav riešenej problematiky

Hlavná línia výskumu vychádza z globálneho antropologického poňatia kultúry. Je zameraná na adaptáciu nemeckej kultúrnej enklávy (spoločnosť/jedinec) na prírodné prostredie a jej následný vývoj. Súčasťou je výskum nemecky hovoriaceho spoločenstva v čase a priestore. Rozdiely sú definované na základe komparácie artefaktov, sociokultúrnych systémov a ideí.⁹ Vzhľadom na skutočnosť, že je náročné analyzovať a porovnávať veľké množstvo kultúrnych prvkov, boli pre potreby tohto príspevku vybrané tri najsignifikantnejšie: kultúrna krajina, sociálno-organizačná štruktúra mestečka Nitrianske Pravno a vplyv ideí a ideológií na sociokultúrny systém.

Výskum predmetnej problematiky, vzhľadom na jej interdisciplinárny charakter a značnú náročnosť, si vyžadoval systémovú analýzu. Výsledná syntéza informácií je výsledkom kombinácie rôznych výskumných metód, prehodnocovania výsledkov a aplikácie poznatkov rôznych vedných disciplín (kultúrna ekológia, kultúrna geografia a historická etnológia). Pre každú triedu kultúrneho javu boli využité rovnaké metódy výskumu. Odlišnosti je možné vnímať v rôznej intenzite a postupnosti aplikácie nasledovných metód.

V prvej fáze bolo nevyhnutné realizovať analýzu dostupných nepublikovaných a publikovaných zdrojov s akcentom na získanie relevantného materiálu k vybraným kultúrnym prvkom. Nepublikované zdroje boli získané v archívoch: *Magyar Nemzeti Levéltár Budapest* ([Národný archív Maďarska]; ďalej MNL), Štátny archív v Trenčíne – pracovisko Archív Bojnice (ŠA TN – p. B) a Obecný archív Nitrianske Pravno (OA NP). Publikované zdroje sú prezentované v stati zameranej na zhodnotenie súčasného stavu riešenej problematiky.

Využitá bola aj etnografická metóda výskumu: pološtandardizovaný rozhovor,¹⁰ ktorý bol realizovaný s pätnástimi respondentmi. Okruhy otázok boli zamerané na problematiku kolonizácie s cieľom prác v lesnom hospodárstve (kolektívna historická pamäť), deportácie v povojnovom období v kontexte oral history a hlavne na identifikáciu toponým súvisiacich s kultúrnou krajinou v extraviláne jednotlivých obcí.¹¹ Výsledky tretieho okruhu boli porovnávané s výstupmi analýzy starých ma-

9 Predmetná kategorizácia reprezentuje triedy kultúrnych javov, ktoré predstavujú jednu z možností členenia kultúry z antropologického hľadiska.

10 Pološtandardizovaný rozhovor ako metódu výskumu vybraných kultúrnych javov v kontexte nemeckej minority použili napríklad S. Letavajová a M. Kurpaš (2022) a S. Kreisslová a J. Nosková (2022).

11 Nemecké miestne názvy boli identifikované na základe rozhovorov so staršou generáciou po nemecky hovoriacich obyvateľov, ktorí sa v minulosti zaoberali pasením kôz, čiže sa vhodne orientovali v extraviláne.

pových podkladov (retrospektívna analýza)¹² a terénnym výskumom,¹³ počas ktorého sa overovali vybrané historické archetypy a mozaiky s akcentom na ich transformáciu v období po zániku baníctva. Pri tomto procese bola využitá metóda vizuálnej interpretácie.¹⁴ Súčasťou bola aj tvorba výskumných listov¹⁵ a fotodokumentácie.

Najpodstatnejšou časťou bola komparácia zisteného stavu vybraných kultúrnych prvkov počas obdobia fungovania baníctva a po jeho zániku. V prípade výskumu ideí¹⁶ nebolo možné porovnávať stav s minulosťou z dôvodu absencie relevantných údajov. Realizované bolo rámcové zhodnotenie. Pre tvorbu sociálno-organizačných štruktúr mestečka Nitrianske Pravno bolo najpodstatnejšie porovnanie výsledkov analýzy nepublikovaných a publikovaných zdrojov, pološtandardizovaných rozhovorov a vizuálnej interpretácie. Každý okruh mal svoje metódy, ktoré viedli k formulovaniu záverov a zovšeobecnení.

Koncipovanie metodiky výskumu bolo ovplyvnené teoretickými a metodologickými postupmi troch vedných disciplín (historická etnológia, kultúrna ekológia a kultúrna geografia), ktoré reprezentujú rôzne prístupy k poznávaniu spoločnosti/jedínca.

Poznatky historickej etnológie (aj etnohistórie) boli podnetné pri výskume hranice nemeckého kultúrneho regiónu (Mapa 1), kde sa v najväčšej miere prejavili akulturačné procesy. Predmetná problematika bola riešená aj na základe teoreticko-metodologických postupov, ktoré publikoval J. Axtel (1979) a P. Haloway (2006). Ide predovšetkým o spoločné využívanie dokumentov, etnografických a archeologických údajov, ale aj kombináciu historických a antropologických prístupov pri štúdiu sociálnych a kultúrnych procesov a histórie.

Význam mal aj archívny výskum v už zmienených archívoch a analýza urbárnych súpisov. Na základe spolupráce s MNL¹⁷ bolo možné analyzovať najstarší známy urbár z roku 1614 v latinskom jazyku (Urbarjvm, 1614). Pre účely výskumu však bola využitá staroslovenská verzia, ktorú publikovali R. Marsina a M. Kušík v roku 1959. Urbár z roku 1726 sa zachoval v dvoch verziách (Urbarjvm, 1726; Conscriptio,

12 Analýzou historických kartografických diel sa zaoberá napríklad F. Petrovič (2005), M. Boltížiar a B. Olah (2009) a P. Chrastina a R. Lukáč (2012), retrospektívnou analýzou zasa J. Kaňuk, M. Gallay a J. Hofierka (2015).

13 Súčasťou výskumu boli aj nedeštruktívne terénne postupy typické pre archeológiu v zmysle M. Kunu (2004: 15–29). Terénny výskum nepredstavuje konkrétnu metódu výskumu, ale skôr proces, počas ktorého sa využívajú rôzne metódy výskumu.

14 Predmetnou metódou sa zaoberali R. Vojtko a P. Reichwalder (2016).

15 Výskumný list pozostával z nasledovných položiek: definovanie polohy, rozloha a objem, informácie z predchádzajúcich výskumov, toponymá a analýza písomných prameňov, informácie získané z obhliadky lokality a analýzy lidarových snímok, údaje získané od informátorov, povesti viažuce sa k skúmanej lokalite, hypotézy a závery a fotodokumentácia.

16 Vplyvom ideológie na fungovanie a zmeny v spoločnosti sa zaoberali napríklad K. Mannheim (1991), A. Heywood (1994) a F. Fukuyama (2002).

17 Archívny výskum v predmetnej inštitúcii realizoval M. Žabenský v roku 2021. Na základe konzultácií s pracovníkmi archívu a vďaka ich aktívnemu prístupu mu boli poskytnuté internetové linky na požadované dokumenty.

1726). Najdôležitejšie časti urbárov z rokov 1647, 1752 a 1784 publikoval R. Zemene (1984: 36–47).

Podstatná bola aj retrospektívna analýza historických mapových podkladov, ktoré sú uverejnené v MNL. Ide predovšetkým o mapy z prvého až tretieho vojenského mapovania Rakúsko-Uhorska, ktoré boli realizované v 18. až 19. storočí (Habsburg, 1763 – 1787; Second, 1806 – 1887; Habsburg, 1869 – 1887).

Najstaršie zmienky o skúmanom území z obdobia stredoveku sú publikované v kódexoch *Diplomaticvs Hungariae Ecclesiasticvs ac Civilis (1392 – 1400)* (Fejér, 1834) a *Diplomaticvs Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis (1401 – 1409)* (Fejér, 1841). Materiálno-technologickou kultúrou s akcentom na technologické postupy v baníctve sa zaoberá dvanásť zväzkov *De re metallica libri XII* z roku 1556 od Agricolu. Analyzovaný bol preklad tohto diela do českého jazyka (Ježek, Hummel, 1933).

V zmysle kultúrnej ekológie a z jej koncepcie vychádzajúceho kultúrneho materializmu bola prínosná myšlienka M. Harrisa (ako cituje V. Soukup, 2004: 492), ktorý uvádza, že na základe štúdia materiálnych faktorov je možné vysvetľovať divergentnú, konvergentnú a paralelnú evolúciu sociokultúrnych systémov. Výskum hmotných kultúrnych prvkov, ktoré sa nachádzajú v krajine, napomohol identifikovať vývoj sociálno-organizačnej štruktúry stredovekého mestečka Nitrianskeho Pravno.

Podstatným faktorom, ktorý ovplyvnil vznik a formovanie sociokultúrneho systému v skúmanom území, bola adaptácia na prírodné prostredie. Výskum tejto problematiky v rôznych priestorových a časových rámcoch riešia R. Stoffle, R. Toupal, M. Zedeňo (2003). Faktormi, ktoré majú na tento proces vplyv, sa zaoberá W. Bennett (2017). Počas adaptácie na prírodné prostredie si miestne spoločenstvo/jedinec vytvára synergický vzťah s krajinou, čo malo v minulosti výrazný vplyv na špecifickú transformáciu krajiny v skúmanom území. Touto problematikou sa zaoberajú autori J. Ortová (1999) a V. Čílek (2010). Vplyv na vývoj kultúry v skúmanej lokalite mali aj klimatické faktory. Analýzou ich vzťahu s kultúrou sa zaoberal A. Kroeber (ako cituje T. Boukal, 2012: 39). Kultúrna krajina v okolí Nitrianskeho Pravna vznikla ako výsledok práce, ktorá sa realizovala s cieľom uspokojenia potrieb. Vplyv na tento proces mali aj idey, ktorých účinkom na adaptáciu spoločenstva/jedinca sa zaoberajú E. Moran (2006) a P. Townsend (2009). Výskumom kultúrnej krajiny v kontexte baníctva a jeho vplyvov na lokálnu kultúru sa zaoberajú aj T. Asmussen a O. Long (2020).

Výsledky prezentovaného výskumu je možné považovať za reflexiu socioenvironmentálnych vzťahov prostredníctvom kultúry, čiže poukazujú na skutočnosť, že lokálna kultúra musela pochopiť zmeny v prostredí a reagovať na ne. Predmetné tvrdenie predstavuje jednu z piatich téz súčasnej kultúrnej ekológie, ktoré formuloval kolektív autorov M. Lapka, Z. Sokolíčková a J. Vávra (2009: 9–22). Proces koncipovania záverov interferoval aj so zákonom kultúrnej evolúcie L. Whitea, ktorý vychádza z využívania a transformovania energie v procese kultúrneho vývoja (ako cituje T. Boukal, 2012: 39).

Vednou disciplínou, ktorá ovplyvnila koncepciu výskumu, bola aj kultúrna geografia. Jej odlišnosť v porovnaní s kultúrnou ekológiou spočíva v predmete výskumu, ktorým je kultúrna krajina ako výsledok dlhodobého pôsobenia človeka/spo-

ločnosti¹⁸ F. Žigrai (1999; 2001). Vplyv kultúry na krajinu sa prejavuje pri formovaní jednotlivých kultúrno-krajinných vrstiev. Ich výskumom sa čiastočne zaoberali Ch. Berndt a R. Pütz (*Eds.*, 2007) a S. Rippon (2012).

Výskum kultúrnej krajiny v skúmanom území sa zameriaval na historické archetypy a mozaiky, ktoré je možné považovať za materiálny produkt cielavedomej ľudskej práce, ovplyvnený duchovnou kultúrou. V tomto kontexte boli prínosné práce takých autorov ako K. Anderson, M. Domosh, S. Pile, N. Thrift (2003) alebo D. Atkinson, P. Jackson, D. Sibley, N. Washbourne (2005) zamerané na teoreticko-metodologické východiská. Pre pochopenie vývoja lokálneho spoločenstva v okolí Nitrianskeho Pravna bolo potrebné analyzovať aj niektoré difúzne procesy v kultúre. Touto problematikou sa zaoberá P. Chrastina (2011).

Okrem už spomínaného štúdia historických prameňov bola pre koncipovanie tohto príspevku prínosná aj analýza publikovaných zdrojov, ktoré sa vzťahujú priamo na skúmané územie. Zdrojom informácií boli odborné monografie, ktoré vznikali v niekoľkých obdobiach. V druhej polovici 20. storočia publikovali niektorí vysťahovalci prostredníctvom Spolku karpatsko-nemeckých katolíkov e. V. (v origináli: „Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken e. V.“) v meste Stuttgart výsledky ich výskumov. Prínosný bol hlavne etnografický materiál. Príkladom sú monografie M. Richtera a S. Schwertsika (1979), R. Kurbela (1980) a R. Richtera, L. Polonyiho, E. Dernescha, A. Rőtlicha (1986). Napriek tomu, že v období socializmu nebol výskum nemeckej minority štátom podporovanou aktivitou, aj na Slovensku vznikli niektoré práce o histórii a kultúre v okolí Nitrianskeho Pravna (Zemene, 1964; Zemene, 1985). V 21. storočí boli publikované monografie o kultúrno-historickom vývoji obcí Malinová (Lacko a kol., 2009), Kľačno (Lacko, Strečanská, Struhár, 2013), Tužina (Bukovinská a kol., 2018) a Nitrianske Pravno (Andreánska a kol., 2018). Od roku 2018 sa problematikou výskumu nemeckej minority v kontexte baníctva zaoberá M. Žabenský (2021 a 2022).

Význam pre pochopenie kontextu a komparáciu skúmanej problematiky v rámci regionálneho kultúrno-historického vývoja mali publikované výskumy v oblasti archeológie (Ruttkay, 2010), histórie (Lukačka, 2006), banských technológií (Hock, 1977) a sídelných štruktúr (Habovštiak, 1985). Prínosná bola aj práca zameraná na nemeckú minoritu na Slovensku (Kovačevičová, 1989), respektíve informácie uvedené v publikácii Slovensko 3 – Lud II. (Filová a kol., 1975).

Výsledky

Keďže cieľom tohto príspevku je komparácia vybraných tried kultúrnych javov s akcentom na identifikovanie kultúrnych zmien po zániku baníctva, v prvej časti uvádzame ich stav v období pred zmenou. Prezentované skutočnosti taktiež predstavujú výsledok dlhoročného výskumu autorov.

18 Kultúrna ekológia sa primárne zameriava na človeka/spoločnosť a adaptáciu na prírodné prostredie.

Vznik a formovanie kultúrnej enklávy v okolí Nitrianskeho Pravna ako výsledok adaptácie na prírodné prostredie (14. až 17. storočie)

Existencia nerastného bohatstva mala výrazný vplyv na vznik a formovanie kultúry v skúmanom území. Uspokojovanie potrieb bolo založené na ekonomickom modeli, ktorého podstatou bolo vyhľadávanie, ťažba a spracovanie zlata, ale aj iných nerastných surovín.

F. Bakos a kol. (2017: 117) zastávajú názor, že primárnym zdrojom zlata boli kremenné žily s antimonitom a ďalšími sulfidmi, ktoré boli začiatkom kvartéru z väčšej časti odstránené eróziou. Zlato je vyvinuté v granodioritoch, granitoch, pararulách a migmatitoch kryštalinického komplexu pohoria Malá Magura. Často sleduje smery bridličnatosti. Vďaka erózii sa zlato (šupinky a pliešky) dostávalo do spodných častí údolí, kde ho voda odnášala do Prievidzskej kotliny (skúmané územie). Tu sedimentovalo hlavne v blízkosti vodných tokov (aluviálne sedimenty). Rôzna geomorfológia terénu (hlavne sklon terénu) a horninové zloženie (kameň, štrk, íl) boli základom pre vznik špecifických adaptačných procesov a formovanie materiálo-technologickej kultúry súvisiacej s ťažbou. Technológie boli zamerané na povrchové dobývanie a hutnícke spracovanie vyťaženého materiálu.

Kultúrna krajina

Na základe výskumu historických archetypov a mozaík bolo možné identifikovať postupy povrchového dobývania a časovú postupnosť ich využívania. Príznačné je, že využitie novej technológie sa v krajine prejavilo čiastočným narušením alebo úplnou deštrukciou tej staršej.

Najstarší dobývací postup dostal označenie ako ťažobná jama a je založený na jednoduchom kopaní v mieste s najväčším výskytom zlatonosných sedimentov. Je možné domnievať sa, že takéto jamy vznikli v dobe pred príchodom nemecky hovoriacich osadníkov, azda v období Veľkej Moravy. Podobnú hypotézu formuloval aj A. Ruttkey (2010: 24) v prípade archeologického výskumu v Nitrianskej Blatnici v lokalite Rotunda.

Ťažobné zárezy predstavujú sofistikovanejšie povrchové banské dielo. V spodnej časti boli hrubšie, v hornej sa rozvetvovali a mali väčšinou šírku záberu jedného kopača, čiže približne 1,5 metra. Na základe komparácie s lokalitou Zlatníky v okrese Topoľčany a informácií J. Lukačku (2006: 22) je možné predpokladať, že vznikali v období pred a počas príchodu prvých nemecky hovoriacich osadníkov do skúmanej lokality.

Technológiu, ktorú je možné jednoznačne spájať s nemeckou kultúrnou minoritou, reprezentujú ryžovacie jarky. Ich inovatívnosť spočívala v efektívnom využívaní vody pri rozplavovaní štrku, piesku a hliny. Vodou obohatená zmes sa privádzala systémom drevených rizní k sedimentačnému žlabu, kde sa usadzovali zrníčka zla-

ta (K. Ivan, osobná komunikácia, 18. júla 2023). Táto technológia si vyžadovala budovanie rozsiahleho vodohospodárskeho systému. Výhodou bola minimalizácia fyzickej práce spojenej s povrchovou ťažbou.

Zo 16. storočia sa zachovala informácia o využívaní technológie zameranej na spracovanie stredných a jemne prerastených rúd na sádzacích sitách a splavoch (Hock, 1977: 82). Na základe terénneho výskumu a komparácie jeho výsledkov s opisom od J. Agricola z roku 1556 (Ježek, Hummel, 1933: 249) je možné predpokladať, že jeho podstatou bola doprava vyťaženej suroviny k miestnemu vodnému toku, kde sa preosievala v sitách rôznej priepustnosti. Výsledná zmes sa preryžovala.

Niektorí informátori uviedli, že zlato sa v skúmanom území „umývalo“ (M. Luprichová, osobná komunikácia, 12. júla 2022; R. Richter, osobná komunikácia, 11. júla 2022). Na základe terénneho výskumu boli na niekoľkých miestach identifikované sústavy dvoch tajchov, kde sa používala technika ílovania, ktorej štúdiom sa zaoberá K. Ivan. Jej podstata spočívala v ťažbe tvrdého ílu s obsahom zlata, ktorý sa kladivami rozdrvil. Táto zmes sa rozmočila vo vodnej nádrži. Následne sa blato púšťalo do rýžovacieho splavu, na ktorom ostala usadená vrstva materiálu, ktorý sa vyškrabával drevenými špachtľami a následne preryžoval za účelom získania zlata (K. Ivan, osobná komunikácia, 18. júla 2023).

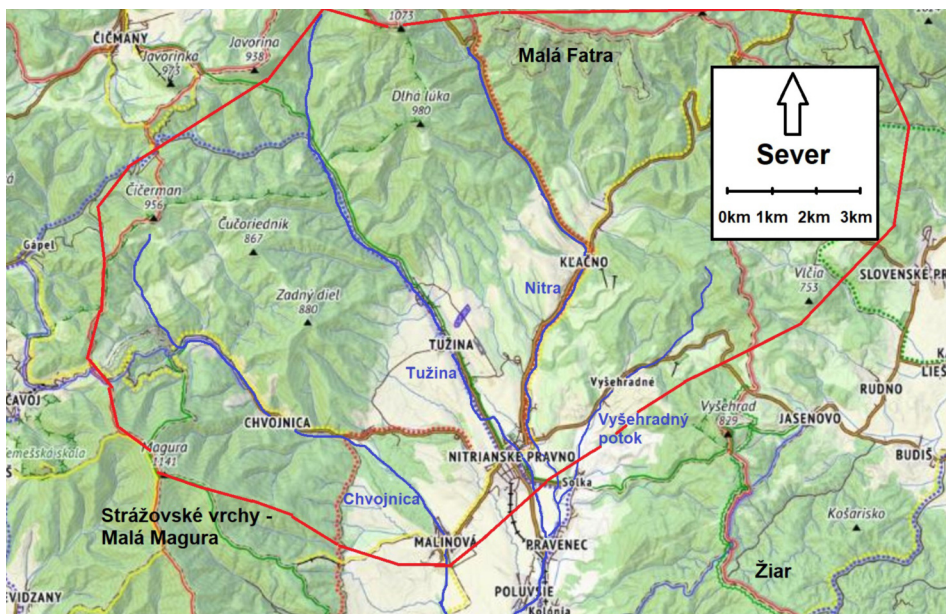
Po vyťaženi povrchových ložísk sa v poslednom období banskej činnosti (16. až 17. storočie) začali raziť štôlne v ílovitom a štrkovitom podklade. Táto činnosť bola technologicky a ekonomicky náročnejšia. Na základe dendrochronologickej analýzy nájdeného trámu (štompu) zo štôlne v Malinovej (Choma, 2022: 5) je možné konštatovať, že tento postup sa využíval v prvej polovici 17. storočia, v období úpadku baníctva.

V súvislosti s baníctvom ako najintenzívnejším prejavom nemeckej kultúrnej enklávy v skúmanom území bol realizovaný aj záchranný výskum toponým.¹⁹ Po 2. svetovej vojne boli nemecké miestne názvy nahradené slovenskými. Niektoré pôvodné pomenovania sa zachovali iba v pamäti najstaršej generácie nemecky hovoriaceho obyvateľstva, prípadne na historických mapových podkladoch. Na základe analýzy toponým mohla byť zostavená mapa nemeckého kultúrneho regiónu v okolí Nitrianskeho Pravna (Mapa 1).

Veľkú časť identifikovaných toponým je možné spájať s baníctvom. Zároveň dokladujú skutočnosť, že v období stredoveku predstavovalo hlavný zdroj uspokojovania potrieb miestnych obyvateľov. Azda najsignifikantnejším je pojem *Berg* [Banský závod/baňa/hora]. Počas terénneho výskumu sa podarilo potvrdiť hypotézu J. Labudu (J. Labuda, osobná komunikácia, 5. mája 2022), ktorý predpokladá, že vo všetkých vrchoch označených týmto pojmom sa realizovala banská činnosť/nachádzal sa tu banský závod. Napríklad vo Chvojnici boli identifikované rôzne banské diela v lokalite *Kunstberg*, pričom vo vrchu *Laanhorn* sa banská aktivita nevykonávala. Rýžoviská boli označené ako *Seifen* a boli potvrdené výskumom v extraviláne každej obce. Na ťažbu dreva a jeho spracovanie s cieľom výroby dreveného uhlia, ktoré sa využívalo na hutnícke spracovanie zlata, poukazujú miestne pomenovania *Kohlen*

¹⁹ Autori ho realizovali v rokoch 2018 až 2023.

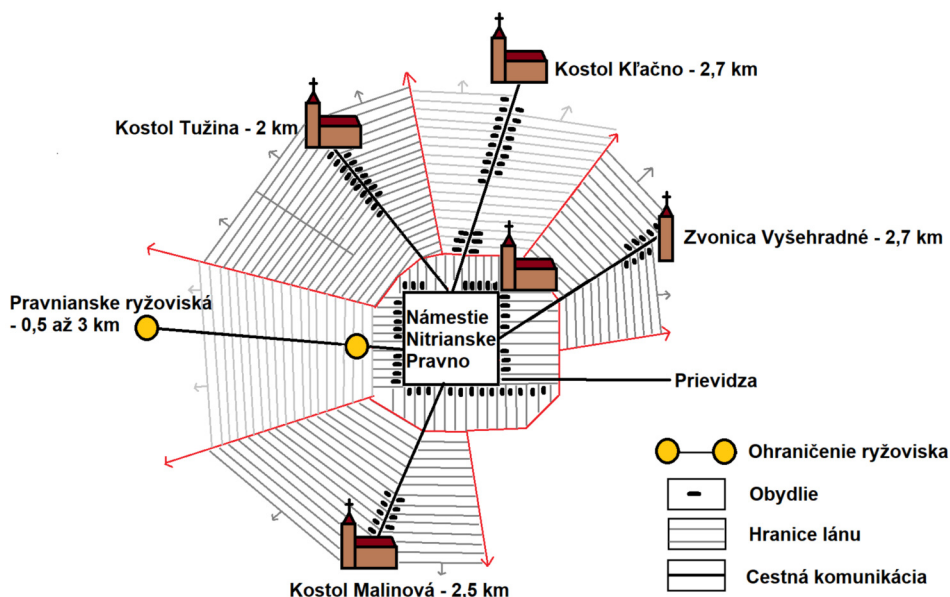
Mapa 1. Mapa hranice nemeckej kultúrnej enklávy v okolí Nitrianskeho Pravna v 19. storočí (červená línia) na základe analýzy miestnych názvov na mapovom podklade z 2. vojenského mapovania habsburskej monarchie (stav 1783; Habsburg, 1763 – 1787). Názvy vyznačené modrou farbou predstavujú najvýznamnejšie vodné toky, čierne pomenovania reprezentujú pohoria. Vlastné spracovanie na podkladovej mape: OpenStreetMap (Open Database License).

Grund/Kojgrund [Uhoľný pozemok]. Zachovali sa hlavne v pohorí Malá Magura. Vodné nádrže určené na lúhovanie ílu a pohon banských technických zariadení mali pomenovanie *Teichen*. Napríklad na pôvodnom tajchu v Tužine vzniklo v 20. storočí futbalové ihrisko (J. Krebs, osobná komunikácia, 14. augusta 2023; J. Čičmanec, osobná komunikácia, 14. augusta 2023). (Mapa 1)

Intravilán. Kolonizácia na základe emfyteutického práva prebiehala v skúmanom území v 14. storočí plánovane, organizovane a prejavila sa v geometrickej priestorovej alokácii jednotlivých sídelných objektov s akcentom na čo najoptimálnejšiu exploatáciu územia realizovanú s cieľom komplexného vyťaženia zlatonosných sedimentov (Obr. 1).

Mestským²⁰ centrom sa stalo Nitrianske Pravno, ktoré bolo vybudované podľa nemeckého štýlu a rozloženia. Najskôr sa vyčlenila veľká štvorcová plocha s rozlo-

20 V roku 1393 bolo Nitrianske Pravno označené ako mesto: „*conclivis in Prona*“ (Fejér, 1834: 166). Ako mesto/mestečko sa spomína v roku 1430 v listine, v ktorej Noffryovci získali Bojnické panstvo spolu s Prievidzou a Nemeckým Pravnom: „*civitates seu opida Prona et Prewqve*“ (Púčík, 2018: 85). V neskorších obdobiach, napríklad v 17. storočí, sa spomína už iba ako mesto: „*Oppidu Prona*“ (Urbarjvm, 1614). Zmena statusu z mesta na mesto má pravdepodobne súvis s úpadkom ťažby zlata.

Obr. 1. Približné priestorové zobrazenie kolonizácie na zákupnom práve v okolí Nitrianskeho Pravna. Mestské centrum malo štvoruholníkové námestie, z ktorého smerovali cestné komunikácie do novozałożených osád. Ich centrá (kostol) boli vzdialené od 2 do 2,7 km. Sídla sa nachádzali v pravidelných rozstupoch, priestor bol vyhradený aj pre ryžoviská mešťanov z Nitrianskeho Pravna. Na tomto území sídlo nevzniklo. Pozemky boli rozparcelované do lánov (Hufen, lokálne aj Laan). Osadníci si mohli zakúpiť jeden alebo viac lánov do dedičného vlastníctva.

hou nad tri hektáre, ktorá vytvorila námestie nazývané *Ring*. Z tejto plochy boli vymedzené ulice. Domy sa stavali okolo dnešného námestia, pričom rozmer parciel bol rovnaký, mal šírku 8–10 metrov. Ich násobok sa stal záväzným rozmerom pre jednu stranu, ktorá sa v štvorcovom pôdoryse zopakovala, čo viedlo k unifikovaniu urbanizmu kolonizačných miest (Lenhart, 2018: 221–222). (Obr. 1)

Je možné domnievať sa, že nemeckí osadníci priniesli na územie dnešného Slovenska obydľia typu *Waldhufendorf* [Lesná lánová dedina], ktoré začali postupne nahrádzať polozemnice pôvodných obyvateľov slovanského pôvodu (Habovštiak, 1985: 85–90). Táto forma sídelnej zástavby sa vyskytovala v 11. a 12. storočí v Nemecku, v severnej časti Čierneho lesa. V 12. a 13. storočí sa nachádzala aj v Sasku, Thuringene a Sliezske (Richter, Polonyi, Dernes, Röttlich, 1986: 12). Pozostávali z obytnej miestnosti s otvoreným ohniskom *Rauchstube* [čierna izba] a zo stajne. Podľa štúdie Malaschofského z roku 1933 sa v dnešnej Malinovej až do 1. svetovej vojny nachádzali iba takéto príbytky (Richter, Polonyi, Dernes, Röttlich, 1986: 60). Tento druh obydľia bol vhodný pre bankských ťažiarov, ale aj remeselníkov a postupne ho začalo využívať aj pôvodom slovanské obyvateľstvo.

Na sídla nadväzovali úzke lán, na ktorých sa realizovala povrchová a podpovrchová bankská činnosť, respektíve pasenie dobytku na nevyužitých plochách (Obr. 3).

Prírodné zdroje	Predpokladaný podiel v rámci hospodárstva	Soc.-organ. štruktúra s akcentom na hlavné a doplnkové zamest.
Nerastné bohatstvo		Vyššia vrstva ťažiarov: bankší podnikatelia, richtári, bankší administratíva Nižšia vrstva ťažiarov: bankší podnikatelia, mešťania Bankší remeselníci: kováči Bankší robotníci: predáci (šťajgri), roboníci, hutníci, výroba ortute Produkcia z iných zdrojov: kováči, kamenári, hrnčiarí
Drevná hmota		Drevorubači Bankší tesári - Zimmerleute Uhlíari Tesári a iní
Trvalé trávne porasty		Gazdovia Pastieri Másiari Povozníci Súkeníci a iní
Vodné zdroje		Budovanie a údržba vodovodov a tajchov
Orná pôda		Rastlinná produkcia ako doplnkový spôsob obživy Mlynári a iní

Obr. 2. Sociálno-organizačná štruktúra mestečka Nitrianske Pravno s akcentom na využitie prírodných zdrojov a zamestnania v období rozvoja baníctva.

Obr. 3. Komparácia hospodárskeho využitia lánu v intraviláne a extraviláne v baníckej (približne 15. storočie) a neskoršej remeselníckej/inej usadlosti (približne 18. storočie) v Nitrianskom Pravne. Aj napriek pokusom zameraným na zakladanie oráčín, neprinášala táto aktivita požadovaný efekt v podobe dostatočnej úrody.

Produkty živočíšnej výroby sa zároveň využívali v baníctve (strava, odev, loj na svietenie v štôlnach). Súčasťou býval aj lesný porast kvôli potrebe drevnej hmoty v baníctve, ale aj na vykurovanie v zimnom období.

Prírodné zdroje	Predpokladaný podiel v rámci hospodárstva	Soc.-organ. štruktúra s akcentom na hlavné a doplnkové zamest.
Trvalé trávne porasty		Gazdovia a pastieri Mäsiari Obuvníci Súkenníci Čižmári Kožušníci
Drevná hmota		Lesníci Drevorubači Tesári Remeselná a domácka výroba produktov z dreva
Orná pôda		Sedliaci a Hofier Rastlinná produkcia ako doplnkový spôsob obživy Mlynári a iní
Ner. bohatstvo		Kováči Hrnčiari Kamenári Murári
Vodné zdroje		Údržba tajchov

Obr. 4. Sociálno-organizačná štruktúra mestečka Nitrianske Pravno po zániku baníctva s akcentom na zamestnania a využívanie prírodných zdrojov.

Sociálno-organizačná štruktúra na základe výskumu kultúrnej krajiny

Na základe terénneho výskumu je možné konštatovať, že väčšina extravilánu preskúmaných sídelných štruktúr bola ovplyvnená intenzívnou exploataciou, ktorá sa prejavila existenciou banských hald (hlinených a kamenných). Základným spôsobom uspokojovania potrieb väčšej časti miestnych obyvateľov boli v období neskorého stredoveku príjmy z baníctva (Obr. 2). Dokazujú to aj účty turzovského správcu bojnického panstva z rokov 1568–1569. Mestečko Nitrianske Pravno platilo panstvu paušálny poplatok za rýžovanie zlata „*ratio loturae auri*“, ktorý činil 300 zlatých, pričom všetky ostatné dane predstavovali iba 143 zlatých (Zemene, 1985: 31). Do ostatných daní je možné zaradiť aj činnosti spojené s baníctvom, ako drevorubačstvo, tesárstvo, uhliarstvo, povozníctvo, kováčstvo, produkcia pracovných odevov, stravy a iné.

Skupina najmajetnejších ťažiarov z Nitrianskeho Pravna mala najvýznamnejšie postavenie v sociálno-organizačnej štruktúre mesta. Často zastávali post richtára v okolitých osadách,²¹ prípadne boli členmi mestskej rady. Veľký význam mala ťažba a spracovanie drevnej hmoty. Lesné porasty sa nachádzali aj na lánoch, čo dosved-

21 Napríklad Herman Heckel bol v roku 1393 mešťanom v Nitrianskom Pravne a zároveň richtárom v Tužine (Fejér, 1834: 166).

čuje počas výskumu identifikované toponymum *Laanfichten* ([Lánové smrečiny]; Paldauf, 1966: 22) v priestore medzi Nitrianskym Pravnom a Malinovou. Občania Nitrianskeho Pravna, podobne ako *Waldburgeri* [Lesní mešťania] v Kremnici a Banskej Štiavnici, mali koncom stredoveku právo slobodného prístupu do lesov s cieľom ťažby dreva. Túto skutočnosť je možné identifikovať v neskoršej listine Ferdinanda III. z roku 1651 (Púčík, 2018: 83).

Svoje opodstatnenie mala aj živočíšna produkcia kvôli potrebe jej produktov v baníctve. Veľký význam malo aj povozníctvo.²² Ťažné zvieratá sa využívali na zvážanie zlatonosnej rudy k stupám a hutám. Rozvinuté bolo vodné hospodárstvo, budovali sa prírodové kanály na vodu a vodné nádrže (tajchy).

Rastlinná produkcia bola z dôvodu existencie banských hald a z klimatických dôvodov výrazne obmedzená. Táto skutočnosť predstavovala ekonomickú príležitosť pre južnejšie položené obce, ktorých hlavný zdroj obživy tvorilo poľnohospodárstvo.

Začiatkom 17. storočia boli všetky významné povrchové ložiská vyťažené. Podporvchová ťažba v ílovitých a štrkovitých vrstvách a v štôlnach s pevným podložíom v pohorí Malá Magura nebola ekonomicky výnosná. Z tohto dôvodu sa postupne utlmila.

Transformácia kultúrnej krajiny po zániku baníctva (17. až 18. storočie)

Na základe terénneho výskumu kultúrnej krajiny²³ a štúdia iných zdrojov²⁴ je možné identifikovať najvýraznejšie zmeny, ktoré v nej nastali po zániku baníctva (Obr. 2 a 4).

K zásadným zmenám došlo predovšetkým v **extraviláne** preskúmaných sídelných jednotiek. Banský exploatovaná krajina sa skladala z hald, ťažobných jám, ryžovacích jarkov, tajchov a vodovodov. Adaptácia takto devastovanej krajiny na rastlinnú produkciu bola z veľkej časti neúspešná. Ako uvádza M. Bel, v roku 1714 sa realizovala iba v okolí Nitrianskeho Pravna, ktorého kotlina je otvorená na juh (ako cituje S. Kovačevičová, 1989: 31). Túto skutočnosť okrem baníctva ovplyvnil aj klimatický faktor. Na základe urbárneho súpisu z roku 1726 je možné potvrdiť, že v skúmanom území sa v menšej miere pestoval ovos a raž: „*Jest tu majer pana velikomožneho spolu s oracimí zemiámí, na kterychžto vysieva se žita čtvrtien no 275 [raž/pšeniца], ovsa čvrtien no 220*“ (Marsina, Kušík, 1959: 43).

22 Využitie hospodárskych zvierat v baníctve v skúmanom území dokazuje analýza stavov ťažných zvierat v 17. storočí. Ich počty boli v období realizácie baníctva oveľa vyššie ako po jeho utlmení aj napriek skutočnosti, že po zániku sa rozloha poľnohospodárskej pôdy zväčšila (počet ťažných zvierat sa znížil). Viac informácií M. Žabenský (2022).

23 Pokusy o transformáciu banskou činnosťou pozmenenej krajiny neboli vždy úspešné, v neskoršom období zarástla lesným porastom, čím sa zachovala do súčasnosti.

24 Retrospektívna analýza mapového podkladu z 1. vojenského mapovania rakúskej monarchie, archívny výskum, analýza publikovaných zdrojov, rozhovory s informátormi, analýza toponým a konzultácie s odborníkmi.

Živočišna produkcia tvorila jedno z hlavných hospodárskych odvetví. Chov hospodárskych zvierat sa prejavil zmenou funkčnosti extravilánu, kde pôvodné banské haldy a ryžoviská v nivách potokov a riek boli kultivované na trvalé trávne porasty (lúky a pasienky).²⁵ Na základe analýzy toponým a historických písomných dokumentov je možné konštatovať, že v hornatom teréne pohoria Malá Magura bol realizovaný chov oviec salašnickým spôsobom. Podľa R. Kurbela (1980: 128) sa ním zaoberali baníci po ukončení ťažby zlata a rúd. Napríklad v údolí Chvojnice boli identifikované nasledovné miesta: *Herschafft Sallas* [Panský salaš] v lokalite Zlatá baňa, *Obschar Wiesen* [Lúky s košiarom] v lokalite Obšiar a *Cimermans Hey*²⁶ (Proner, 1784). V neskoršom období sa salaše nachádzali aj v lokalitách *Pfaffenstollen* a *Weitengrund* pri vápencovom lome (Richter, Polonyi, Dernes, Rötlich, 1986: 89).

Adaptovali sa aj pôvodné technológie využívané v baníctve. Možno predpokladať, že súkenníci modifikovali rudné stupy na valchy, ktoré používali na spracovanie ovčej vlny (Žabenský, 2021: 67). Príkladom je valcha v Chvojnici, ktorá v 17. storočí patrila súkenníckemu cechu z Nitrianskeho Pravna (Richer, Schwertsik, 1979: 36). Pre kolonizáciu na valaskom práve sú významné akulturačné procesy,²⁷ ktoré sa prejavili aj pri formovaní niektorých toponým. Príkladom je pomenovanie *Barain Berg* [Baraný vrch] v Klačne (stav 1783; Habsburg, 1763 – 1787), ktoré je dôkazom vzájomného ovplyvnenia nemeckej a slovenskej kultúry. Rozvoj pastierstva a s ním súvisiaca diverzifikácia pracovných činností sa prejavila implementáciou funkcie obecného pastiera do sociálno-organizačnej štruktúry Nitrianskeho Pravna. V knihe protokolov z roku 1635 je uvedená mzda. Pastieri ročne dostávali 30 guldenov, obilie so zmeskou z mlyna (približne 60 litrov), kus hrubého súkna a podrážky od obuvníka (Richter, Schwertsik, 1979: 71). Ako uvádza M. Bel, ovce sa v skúmanom území na začiatku 18. storočia chovali na horských pasienkoch salašnickým spôsobom (ako cituje S. Kovačevičová, 1989: 31), pravdepodobne išlo o druh valaška s hrubšou vlnou (Filová a kol., 1975: 792).

Lesné hospodárstvo bolo v okolí Nitrianskeho Pravna rozvinuté už v období ťažby zlata. Po jeho ukončení malo potenciál sčasti zabezpečiť uspokojovanie potrieb miestnych obyvateľov. Tí začali pracovať ako lesníci, drevorubači a tesári. Technológie spojené s týmto spôsobom hospodárenia bolo potrebné modifikovať, čo vyvolalo novú kolonizačnú vlnu v 17. až 19. storočí. Príkladom je rodina Kren (J. Kren, osobná komunikácia, 15. augusta 2023), ktorá do skúmaného územia prišla z obce Hratersdorf v Rakúsku v 19. storočí. Otec rodiny pôsobil ako lesník. Ďalší príklad bol

25 Trvalé trávne porasty v nivných pôdach sú zobrazené na mapových podkladoch prvého vojenského mapovania habsburskej monarchie (stav 1783; Habsburg, 1763 – 1787).

26 Názov je odvodený od rodiny, ktorá pozemky vlastnila, prípadne od skupiny obyvateľstva označovanej ako *Zimmerleute*. Tí sa zaoberali výrobou výdrevy do banských diel (Richter, Polonyi, Dernes, Rötlich, 1986: 40). Na mieste, kde bol z tohoto dôvodu vyrúbaný lesný porast, vznikli Pravnánské lúky a pasienky (*Wiesen und Ager Pronisste*), kde sa realizoval chov oviec salašnickým spôsobom.

27 Kultúrny kontakt medzi nositeľmi kultúrnej inovácie Slovákmi a prijímateľmi Nemcami sa prejavil modifikáciou technológie (využitie banských stúp ako váľch). Dôsledkom bola zmena sociokultúrneho systému.

identifikovaný na základe výskumu v obci Chvojnica. Po neúspešnej obnove baníctva (Urbarjvm, 1614) sa tu neskôr rozvinula ťažba dreva. Vzniká drevársky závod označený na mapovom podklade z 1. vojenského mapovania rakúskej monarchie (stav 1783; Habsburg, 1763 – 1787) ako *Auf dem Holz Schlag*²⁸ [Na rúbanisku dreva]. V roku 1783 pozostával z kamennej budovy obdĺžnikovitého tvaru.

Vodné hospodárstvo bolo koncom stredoveku neodmysliteľnou súčasťou procesu povrchovej exploatacie územia. Z tohto dôvodu vzniklo v skúmanom území množstvo prívodových kanálov na vodu a tajchov. Výskumom bolo dokázané, že niektoré z nich sa začali využívať ako cestné komunikácie, napríklad *Oede Wontschle Bég* ([Stará Chvojnická cesta]; Paldauf, 1966: 15), prípadne na lámanie ľadu určeného na chladenie potravín, napríklad *Eisteichen* ([Ladové tajchy]; GDPR²⁹, osobná komunikácia, 13. júla 2022) – dnes futbalové ihrisko v Nitrianskom Pravne. V tejto obci sa nachádzal aj mlyn na výrobu drevených rúr (vodovodu), ktorý stál ešte v prvej polovici 20. storočia (OA NP, fotodokumentácia).

V prípade **intravilánu** je potrebné poukázať na skutočnosť, že proces kultúrnych zmien bol výrazne ovplyvnený už existujúcou druhotnou krajinnou štruktúrou, ktorá vznikla kvôli baníckej činnosti. Výraznejšie zásahy do priestorového rozloženia bolo možné realizovať iba skupovaním a sceľovaním lánov. Zmeny nastali hlavne vo funkčnosti objektov. Postupným vývojom prešli obydlija hlavne v mestečku Nitrianske Pravno, ale aj dedinské sídla, v závislosti od spôsobu obživy.

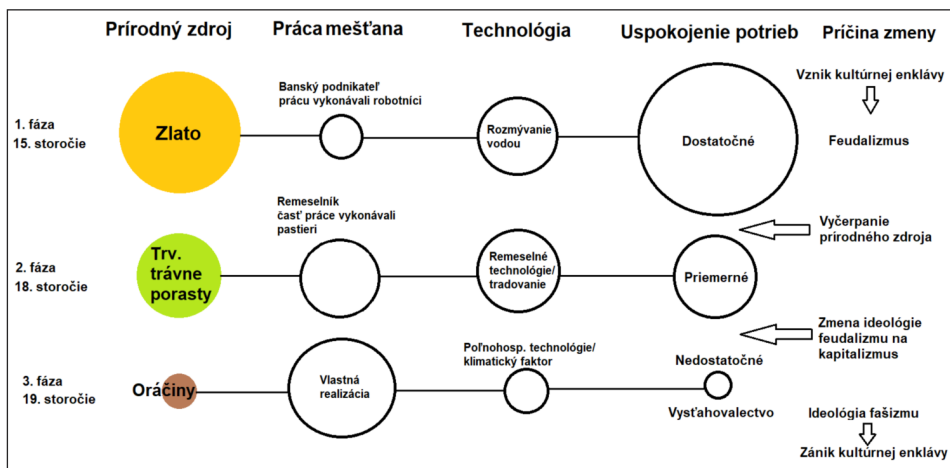
Úzky priemer zakúpených pozemkov podnietil budovanie poschodových domov, kde v závere 16. storočia došlo k zmene konštrukčného riešenia poschodí. Hrazdené konštrukcie sa nahrádzajú zrubovými. Tento stavebný postup pretrvával až do konca 18. storočia (Lenhart, 2018: 222). Z dôvodu požiarov sa dodnes takéto obydlija nezachovali (Richter, Schwertsik, 1979: 78). Niektoré modifikované architektonické prvky sa však zachovali ako konštrukčná súčasť novších kamenných stavieb z konca 19. a začiatku 20. storočia.

Od 17. storočia sa budovali hlavne priestory určené na spracovanie prevažne drevnej hmoty a zvieracích produktov, ako koža a vlna. V 17. až 18. storočí bola v Nitrianskom Pravne rozvinutá cechová remeselnícka produkcia. Svoje zastúpenie tu mali súkenníci, obuvníci, kožušníci, čižmári, mäsiari, krajčíri, kováči, hrnčiari a murári (Richter, Schwertsik, 1979: 52).

Vzhľad intravilánu ovplyvnila aj existencia pôvodných baníckych pracovných plošín. Napríklad v lokalite *Rote Erde* [Červená zem], kde stáli v minulosti huty, vzniklo v 17. storočí dnešné jadro obce Chvojnica. Banské stupy v lokalite *Legentel* (časť Nitrianskeho Pravna) boli neskôr modifikované na valchy určené na ubíjanie ovčej vlny. V 19. storočí tu vznikla fabrika zameraná na výrobu súkenníckej vlny z domáceho chovu oviec (Zemene, 1985: 53). Priemyselné využitie územia sa nemenilo až do súčasnosti.

²⁸ Ako *Holzšlog* sa toto pomenovanie zachovalo až dodnes v kolektívnej pamäti miestnych obyvateľov (M. Babitz, osobná komunikácia, 15. augusta 2023).

²⁹ Informátorka nepovolila uviesť meno na účely publikovania.

Obr. 5. Rôzne fázy vývoja sociokultúrneho systému. Prostriedkom uspokojovania potrieb je práca. Motiváciou k práci bývala v minulosti vo väčšej miere aj ideológia, respektíve idea. Prírodná krajina predstavovala v skúmanom území zdroj uspokojovania potrieb. Technológia vedela výrazne uľahčiť prácu a vytvoriť nadprodukt, ktorý sa stal základom rozvoja sociokultúrneho systému. Veľkosť kruhu v grafe poukazuje na význam konkrétneho prvku.

Zmeny v sociálno-organizačnej štruktúre

Ako uviedol J. Steward, evolúcia kultúry nemusí nutne spieť ku komplexnosti. Ide skôr o proces hľadania najlepšej adaptácie na meniace sa prostredie (ako cituje P. Mácha, 2007: 44). Hlavným evolučným zlomom v procese evolúcie kultúry v skúmanom území bolo vyčerpanie zlatonosných sedimentov. Miestni obyvatelia museli začať využívať prírodné zdroje s menšou pridanou hodnotou, čo sa prejavilo aj v sociálno-organizačnej štruktúre obyvateľov mestečka Nitrianske Pravno. Banskí ťažiarci sa začali zaoberať lesným hospodárstvom, chovom zvierat a hlavne remeselnou produkciou (Obr. 5).

Najvýraznejšie zastúpenie v sociálno-organizačnej štruktúre mestečka v období po zániku baníctva mali mešťania (chovatelia hospodárskych zvierat). Tí si najímali pastierov, sami sa zameriavali skôr na remeselné spracovanie vlny a kože. Postupne sa vyprofilovala vrstva súkenníkov, obuvníkov, čizmárov a kožušníkov, ktorí mali vlastné cechy (Zemene, 1985: 34). Tieto osoby často zastávali aj najvýznamnejšie funkcie súvisiace so správou mesta.

Vyššie postavenie mali aj remeselníci pracujúci so železom, kameňom a hlinou, čiže kováči, kamenári, hrnčiari a neskôr aj murári.

Podnikanie v lesnom hospodárstve malo taktiež tendenciu nahradiť stratu príjmov z ťažby a spracovania drahých kovov. Les bolo potrebné vysadiť (lesník), vyrúbať (drevorubač) a spracovať (tesár a domácka výroba).

Po útlme baníctva existovala reálna snaha rozšíriť rastlinnú produkciu.³⁰ Nebola

30 Príkladom je snaha zemepána Pálfiho, ktorý v Nitrianskom Pravne vytvoril hospodársky dvor – majer, neskôr označený ako „Alodia“ (Conscriptio, 1726: 78).

však úspešná a pestovanie poľnohospodárskych plodín malo v hospodárstve skúmaného územia iba minimálne zastúpenie. Tento trend pretrvával aj v neskorších obdobiach, dôkazom je tvrdenie S. Kovačevičovej (1989: 32), ktorá uvádza, že domy v Tužine boli bez poľností, čo sa odrazilo v provizórnosti neskorších stavieb určených na rastlinnú produkciu. Poľnohospodárski pracovníci odchádzali v neskorších obdobiach na sezónne práce do južnejších častí vtedajšieho Uhorska.

Najnižšiu vrstvu tvorili obyvatelia bez vlastného príbytku, prípadne pozemku, ktorí sa v skúmanom území nazývali domkári³¹, hofieri a želiari.³²

Tri fázy: formovanie, modifikácia a zánik sociokultúrneho systému v okolí Nitrianskeho Pravna v kontexte ideológií (Záver)

Dynamiku kultúrnych procesov s akcentom na zmeny v kultúre výrazne ovplyvnili prírodné zdroje a následné prenikanie nových ideológií, respektíve konkrétnych ideí do už existujúceho sociokultúrneho systému.

Za prvou fázou – vznik a formovanie sociokultúrneho systému v okolí Nitrianskeho Pravna, stál prírodný zdroj – zlato. Jeho existencia vyvolala kolonizáciu na nemeckom zákupnom práve. Formovanie tohto systému ovplyvnili niektoré ideologické a ideové zvraty. Dochádza ku kultúrnemu kontaktu medzi pôvodnými obyvateľmi a po nemecky hovoriacimi osadníkmi. Ten sa prejavil rôznymi akulturačnými procesmi. V mnohých prípadoch, napríklad rozšírenie toponým, bola nemecká kultúra dominantnejšia. V tomto období vystupuje do popredia idea feudalizmu, ktorú azda najviac reprezentuje heslo „modli sa a pracuj“. Práve kresťanstvo napomohlo k zachovaniu niektorých stredovekých nehmotných kultúrnych prvkov až do súčasnosti. Príkladom je pôvodný kostol v Malinovej, ktorého patrónkou bola sv. Katarína (Š. Richter, osobná komunikácia, 11. júla 2022; Š. Richterová, osobná komunikácia, 11. júla 2022) spájaná s baníctvom. Baníci sa vždy pred začatím prác modlili k patrónke, v prípade Chvojnice to bola modlitba „*Das Barbara Gebét*“ ([Modlitba k sv. Barbore]; Richter, Polonyi, Dernes, Rötlich, 1986: 231). Ďalším kontrastom bola skutočnosť, že skúmaná lokalita patrila zemepánovi, takže tu pre banské podnikanie museli fungovať modifikované pravidlá ako v prípade slobodných banských miest. Ideové rozdiely nastávali aj medzi po nemecky hovoriacim obyvateľstvom, ktoré sa zaoberalo baníctvom, a po slovensky hovoriacimi obyvateľmi z južnejšie položených obcí, ktorí sa zaoberali poľnohospodárstvom. To sa mohlo prejavovať v rozdielnych názoroch na hodnotový systém spoločnosti. V 17. storočí sa v skúmanej lokalite prejavuje aj ideológia protestantizmu v kontraste s katolíckym vierovyznaním zemepána. Jednotlivé ideové a ideologické rozpory viedli k formovaniu špecifického kultúrneho povedomia miestnych obyvateľov, ktoré sa v súčasnosti prejavuje napríklad orientáciou na matériu, respektíve vysokým po-

31 Nemali vlastný príbytok, obývali malé chatrče na hospodárskych dvoroch (Kováč, 1967: 118).

32 Hofieri, pracovníci na hospodárskych dvoroch a želiari, ktorí mali vlastný príbytok, bez poľnohospodárskej pôdy (Žudel, 2010: 119).

dielom ateistov. Aj dnes³³ sa v povedomí miestnych obyvateľov zachovala idea zlata ako prostriedku, ktorý na jednej strane predstavuje bohatstvo, na strane druhej však reprezentuje negatívne vlastnosti ako sebeckosť, chamtivosť a nadradenosť.

Druhá fáza – modifikácia má súvis s vyčerpaním povrchových ložísk zlata. Dochádza k zmene hospodárskeho systému (technológie a ekonomiky). Pozmenený sociokultúrny systém založený na živočíšnej produkcii a remeselnom spracovaní kože a vlny stále dokázal uspokojovať potreby miestnych obyvateľov, aj keď v menšej miere. Zánik je možné spájať s ústupom feudalizmu a s nástupom kapitalizmu, ktorý sa u nás okrem iného prejavil zrušením feudálneho systému a rozvojom manufaktúr. Zmena dopytu spôsobila úpadok remeselnej produkcie a tým aj chovu hospodárskych zvierat, prípadne v produkcii dreva.

Tretia fáza – zánik sociokultúrneho systému. V 19. a 20. storočí sa prejavila neúspešná adaptácia na rastlinnú produkciu. Hospodársky a sociokultúrny systém založený na poľnohospodárstve nedokázal uspokojovať potreby miestnych obyvateľov. Dochádzalo k nárastu účasti na sezónnych prácach a k vystaňovaniu (Richter, Schewertsik, 1979: 73). S postupným rozvojom technológií zameraných na rastlinnú produkciu dochádza v skúmanom území k progresívnemu vývoju hlavne v období medzi svetovými vojnami. Zánik kultúrnej enklávy po nemecky hovoriaceho obyvateľstva je možné spájať s rozšírením ideológie fašizmu a následnej reakcie Československej republiky v povojnovom období.³⁴ Deportácie po nemecky hovoriaceho obyvateľstva v rokoch 1945 – 1946 (Geschwandtner, 2018: 136) ukončili vyše 600-ročné pôsobenie nemeckej kultúrnej enklávy v okolí Nitrianskeho Pravna.

Záver

Príspevok sa zaoberal analýzou vybraných tried kultúrnych javov. Na základe komparácie ich vývoja sa podarilo definovať a zhodnotiť niektoré procesy v kultúre nemeckej minority.

Je možné konštatovať, že vyčerpanie nerastného bohatstva výrazne determinovalo možnosti rozvoja kultúry. Transformácia sociokultúrneho systému bola výrazne ovplyvnená prírodnými zdrojmi s nižšou hodnotou. Ekonomika spoločenstva sa dostala na nižšiu úroveň, čo sa prejavilo v zintenzívnení procesu adaptácie a akceptovania nových kultúrnych inovácií. Na základe týchto skutočností je možné potvrdiť myšlienku kultúrnych ekológov M. Suttona a E. Andersona, ktorí tvrdia, že

33 Idey spájané so zlatom sa zachovali v miestnych povestiach: *Povešť o súkenníkovi a valche* (Richter, Géczyová, 2018: 209–211), *Povešť o baníkovi z Malinovej* (Lacko a kol., 2009: 1–2) a *Povešť o zmiznutom baníkovi v Pfaffenstollen* ([Štölné rodiny Pfaff]; Richter, Polonyi, Dernesch, Rötlich, 1986: 231–232).

34 Výskum povojnových udalostí bol realizovaný u respondentov: J. Báčik, osobná komunikácia, 17. augusta 2023; J. Krebes, osobná komunikácia, 14. augusta 2023; K. Richterová, osobná komunikácia, 16. augusta 2023; A. Vnučková, osobná komunikácia, 16. augusta 2023; M. Babitz, osobná komunikácia, 15. augusta 2023 a S. Shedleur, osobná komunikácia, 9. septembra 2023.

sociokultúrny systém obsahuje mechanizmy umožňujúce reagovať na zmeny v prírodnom prostredí a meniť vlastnú štruktúru systému. Hybnou silou v tomto procese sú technológie a ich vývoj.

Kultúrna krajina predstavuje pomyselné médium, ktoré má schopnosť prijímať a zakonzervovať zmeny v kultúre jednotlivca, ale aj spoločnosti. Pri výskume je potrebné identifikovať konkrétne časopriestorové kultúrne prvky a následne z nich vykladať obraz o skúmanej kultúre v konkrétnom období. Takýto proces je jednoduchší v priestore stretu dvoch odlišných sociokultúrnych systémov, kde je možné využiť metódu komparácie. Vývoj je možné sledovať aj prostredníctvom multitemporálnej analýzy – porovnanie stavu kultúry v rôznych obdobiach.

Na základe prezentovaných skutočností je taktiež možné konštatovať, že štúdium kultúrnej krajiny môže byť vhodné na pochopenie vzťahov medzi prírodným prostredím a kultúrou, ako aj pri jej vývoji.

Dúfame, že prezentované výsledky budú inšpiratívne pre kultúrnych ekológov a kultúrnych geografov. V príspevku bola prezentovaná kombinácia metodických prístupov oboch vedných disciplín, ktoré sú v mnohom príbuzné. V prípade kultúrnej geografie absentuje na slovenskej a českej vedeckej scéne kulturologický prístup k riešeniu vybraných okruhov problémov, a práve tento nedostatok sa snaží naša štúdia aspoň čiastočne odstrániť.

Archívne pramene a nepublikované zdroje

Conscriptio Arcio et Domini Bajmocz 1726. Magyar Nemzeti Levéltár. fond Urbaria et conscriptiones E 156, Fasc. 002, No. 033. Získané 18. decembra 2023 z https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/view/hu_mnl_ol_e156_a_fasc002_no033/?document=1&pg=0&bbox=-280%2C-2088%2C2425%2C-601

Habsburg Empire – First Military Survey (1763–1787). 1 : 28 800. Viedeň. Získané 17. decembra 2023 z <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=163%2C165&bbox=2072705.871823545%2C6252349.425058073%2C2076334.2420099569%2C6253632.133938984>

Habsburg Empire – Third Military Survey (1869–1887). 1 : 25 000. Viedeň. Získané 17. decembra 2023 z <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-thirdsurvey/?layers=160%2C166&bbox=2072557.5516828669%2C6252623.222837227%2C2076185.9218692787%2C6253905.931718138>

Choma, M. (2022). *Dendrochronologický výskum vzorky z banskej výdrevy v obci Malinová*. Protokolové číslo 164/2022.

Obecný archív Nitrianske Pravno, fond fotodokumentácia, škatuľa neoznačená.

Paldauf, E. (1966). *Deutsch Proben und seine Fluren*. Obecný archív Nitrianske Pravno, fond história.

Proner Wald. (1784). Štátny archív Trenčín – pracovisko Bojnice, fond Nitrianske Pravno.

Second Military Survey of the Habsburg Empire (1806–1887). 1 : 28 800. Viedeň. Získané 17. decembra 2023 z <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=2071778.4132356928%2C6252004.435467603%2C2079035.1536085168%2C6254569.853229424>

Urbarjvm Arces Baimocs 1614. Magyar Nemzeti Levéltár. fond Urbaria et conscriptiones E 156, Fasc. 002, No. 032. Získané 18. decembra 2023 z https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/view/hu_mnl_ol_e156_a_fasc002_no032/?document=1&pg=1&bbox=-1567%2C-3054%2C3783%2C-106

Urbarjvm Arces Baimocs 1726. Magyar Nemzeti Levéltár. fond Urbaria et conscriptiones E 156, Fasc. 097, No. 001. Získané 18. decembra 2023 z https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc097_no001/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KFJFR0VTVFJBVEEgSU4gUkVHKSBBTkQgU1pPPShcIkZhc2MuMDk3XCIGSU4gVEIUTEU-pIn0

Publikovaná literatúra

Agricola, J. (1556/1933). *De re metallica libri XII*. (B. Ježek, J. Hummel, preklad) Praha: Matice hornicko-hutnická.

Anderson, K., Domosh, M., Pile, S., Thrift, N. (2003). *Handbook of Cultural Geography*. London: Sage Publications.

Andreánska, D., Horst, A., Antolová, E., Balčíráková, M., Bašovský, J., Boďová, E. a kol. (2018). *Nitrianske Pravno – Miesto s pamäťou zlata* (L. Grešner, I. Géczyová, Eds.). Martin: Neografia Martin.

Asmussen, T., Long, P. O. (2020). Introduction: The cultural and material worlds of mining in early modern Europe. *Renaissance Studies*, 34(1), 8–30. <https://doi.org/10.1111/rest.12581>

Atkinson, D., Jackson, P., Sibley, D., Washbourne, N. (2005). *Cultural Geography – A Critical Dictionary of Key Concepts*. New York: I. B. Tauris & Co Ltd.

Axtell, J. (1979). Ethnohistory: An Historian's Viewpoint. *Ethnohistory*, 26(1), 1–13. <https://doi.org/10.2307/481465>

Bakos, F., Chovan, M., Žitňan, P., Bačo, P., Bahna, B., Bednáriková, S. a kol. (2017). *Zlato na Slovensku*. Bratislava: LÚČ, vydavateľské družstvo Bratislava.

Bennett, J. W. (2017). *The Ecological Transition: Cultural Anthropology and Human Adaptation*. New York: Routledge.

Beňušková, Z. a kol. (2005). *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: VEDA.

Berndt, Ch., Pütz, R. (Eds.) (2007). *Kulturelle Geographien. Zur Beschäftigung mit Raum und Ort nach dem Cultural Turn*. Bielefeld: Transcript.

Boltížiar, M., Olah, B. (2009). *Krajina a jej štruktúra (Mapovanie, zmeny, hodnotenie)*. Nitra: UKF Nitra.

Boukal, T. (2012). *Ekologická antropologie: kapitoly z dějin oboru*. Pardubice: Univerzita Pardubice.

Bukovinská, A., Bukovinský, J., Dzina, M., Dzinová, H., Drexlerová, L., Ďurica, J. a kol. (2018). *Tužina: dedina storakých remesiel* (L. Grešner, I. Géczyová, Eds.). Martin: Neografia, a. s.

Cílek, V. (2010). *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha: Dokořán, s. r. o.

Fejér, G. (1834). *Codex Diplomaticvs Hungariae Ecclesiasticvs ac Civilis (1392–1400)*. Tom X, vol. 2. Buda: Typographia Regiae Vniversitatis Vungaricae. Získané 14. decembra 2023 z https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_Codex_Diplomaticus_Tom_10_vol_2/?pg=0&layout=s

Fejér, G. (1841). *Codex Diplomaticvs Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis (1401–1409)*. Tom X, vol. 4. Buda: Typis Typogr. Regiae Vniversitatis Vungaricae. Získané 14. decembra 2023 z https://library.hungaricana.hu/en/view/KozMagyOkmanytarak_Codex_Diplomaticus_Tom_10_vol_4/?pg=0&layout=s

- Filová, B. a kol. (1975). *Slovensko 3 – Lud II*. Bratislava: OBZOR.
- Fukuyama, F. (2002). *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- Habovštiak, A. (1985). *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava: Obzor n. p.
- Haloway, P. (2006). *Practicing Ethnohistory: Mining Archives, Hearing Testimony, Constructing Narrative*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Heywood, A. (1994). *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing.
- Hock, M. (1977). Technický vývoj Banskoštiavnickej úpravy rúd. In: M. Hock (Ed.), *Zborník Slovenského banského múzea XIII*. (s. 77–95). Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica.
- Chrastina, P. (2011). Difúzia kultúry a difúzne procesy v historickej geografii. In: V. Slneková (Ed.), *Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 70. narodenín doc. PhDr. Idy Zubáckej, CSc.* (s. 170–184). Nitra: FF UKF.
- Chrastina, P., Lukáč, R. (2011). Reconstruction of the industrial landscape of the town Nováky and its hinterland based on the profiles of cultural-landscape layers. *Geografie*, 117(4), 434–456. <https://doi.org/10.37040/geografie2012117010434>
- Kaňuk, J., Gallay, M., Hofierka, J. (2015). Generating time series of virtual 3-D city models using a retrospective approach. *Landscape and Urban Planning*, 139(1–2), 40–53. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.02.015>
- Kováč, J. (1967). *Bojnice*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo.
- Kovačevičová, S. (1989). Bývalé nemecké vidiecke sídla na Slovensku, ich história a kultúra. *Národopisné informácie*, 2, 5–136. Bratislava: Národopisný ústav SAV, Slovenské národné múzeum, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV.
- Kreisslová, S., Nosková, J. (2022). Vyprávěná migrace. Vzpomínky na poválečnou nucenou migraci německy hovořících obyvatel z českých zemí. *Slovenský národopis*, 70(1), 48–68. <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.05>
- Kuna, M. (2004). *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*. Praha: Academia.
- Kurbel, R. (1980/1986). *Schmiedshau Ein deutsches Dorf in der Mittelslowakei – wie es entstand, war und verging* (K. Déri, preklad). Stuttgart: Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken e. V.
- Lacko, R., Baláž, Z., Balážová, I., Čavojský, P., Haronik, R., Keratová, K. a kol. (2009). *Malinová*. Martin: FOMI s. r. o.
- Lacko, R., Strečanská, Z., Struhár, M. (2013). *Kľačno. 600 rokov prvej písomnej zmienky o obci*. Vrútky: FOMI, s. r. o.
- Lapka, M., Sokolíčková, Z., Vávra, J. (2009). Pět tezí současné kulturní ekologie. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica*, 16(1), 9–22. <https://doi.org/10.14712/24647055.2018.9>
- Lenhart, J. (2018). Z dreva, kameňa, hliny. In: L. Grešner, I. Géczyová (Eds.), *Nitrianske Pravno – Miesto s pamäťou zlata* (s. 221–226). Martin: Neografia Martin.
- Letavajová, S., Kurpaš, M. (2022). Language as an ethno-identification sign of the German minority in the upper Nitra in the context of historical and social changes. *Studia Etnologica i Antropologiczne*, 22(2), 1–21.
- Lukačka, J. (2006). Praveké osídlenie a stredovek. In: D. Vaňo (Ed.), *Zlatníky. Prírodopis – história – súčasnosť* (s. 7–16). Zlatníky: Obecný úrad.
- Marek, M. (2006). *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská.
- Mácha, P. (2007). *Sociální a kulturní antropologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Mannheim, K. (1991). *Ideologie a utopie: Přednášky a eseje*. Bratislava: Archa.
- Marsina, R., Kušík, M. (1959). *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II (XVII. storočie)*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.

- Moran, E. (2006). *People and Nature: An Introduction to Human Ecological Relations*. Malden MA: Blackwell.
- OpenStreetMap – Open Database License. 2024. Získané 11. marca 2024 z <https://www.free-map.sk/#map=12/48.898355/18.615303&layers=X>
- Ortová, J. (1999). *Kapitoly z kultúrnej ekológie*. Praha: Karolínium.
- Petrovič, F. (2005). *Vývoj krajiny v oblasti štálového osídlenia Pohronskeho Inovca a Tribeča*. Bratislava: Ústav krajinnej ekológie SAV.
- Púčik, M. (2018). Dejiny písané zlatom. In: L. Grešner, I. Géczyová (Eds.), *Nitrianske Pravno – Miesto s pamäťou zlata* (s. 53–86). Martin: Neografia Martin.
- Richter, A., Géczyová, I. (2018). Skryté v truhliciach a v pamäti. In: L. Grešner, I. Géczyová (Eds.), *Nitrianske Pravno – Miesto s pamäťou zlata* (s. 177–218). Martin: Neografia Martin.
- Richter, R., Polonyi, L., Dernesch, E., Rötlich, A. (1986). *Unsere Heimat: Beneschau, Bettelsdorf, Fundstollen, Zeche*. Stuttgart: Hilfsbund der Karpatendeutschen Katholiken e. V.
- Richter, S. M., Schwertsik, S. (1979). *Deutsch Proben – wie es daheim war*. Stuttgart: Hilfsbund karpatendeutscher Katholiken e. V. B/W.
- Rippon, S. (2012). *Making Sense of an Historic Landscape*. Oxford: University Press.
- Ruttikay, A. T. (2010). Najstaršie dejiny Nitrianskej Blatnice a blízkeho okolia podľa svedectva hmotných prameňov. In: D. Tršťan (Ed.), *Nitrianska Blatnica 1185 – 2010* (s. 12–27). Topoľčany: Obec Nitrianska Blatnica.
- Soukup, V. (2004). *Dějiny antropologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Stoffle, R. W., Toupal, R. S., Zedeňo M. N. (2003). Landscape, Nature, and Culture: A Diachronic Model of Human-Nature Adaptations. In: H. Selin (Ed.), *Nature Across Cultures: Views of Nature and the Environment in Non-Western Cultures* (s. 97–114). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Sutton, M. Q., Anderson, E. N. (2010). *An Introduction to Cultural Ecology*. Plymouth: Alta-Mira Press.
- Townsend, P. (2009). *Environmental Anthropology: From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press Inc.
- Vojtko, R., Reichwalder, P. (2016). *Interpretácia leteckých a kozmických snímok v geológii*. Bratislava: Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského.
- Zemene, R. M. (1964). Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia. In: B. Kostický (Ed.), *Horná Nitra – Vlastivedný sborník II.* (s. 77–169). Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo.
- Zemene, R. M. (1985). Dejiny Nitrianskeho Pravna do roku 1948. In: Š. Buran (Ed.), *Nitrianske Pravno 1335 – 1985* (s. 17–81). Nitrianske Pravno: Miestny národný výbor v Nitrianskom Pravne.
- Žabenský, M. (2021). *Výskum baníctva v okolí Nitrianskeho Pravna*. Nitra: UKF Nitra.
- Žabenský, M. (2022). Vplyv baníctva na proces adaptácie nemeckej minority v okolí Nitrianskeho Pravna s akcentom na poľnohospodárstvo. *Národopisná revue*, 32(3), 206–221.
- Žigrai, F. (1999). Prínos kultúrnej geografie pri štúdiu vzťahu medzi krajinou, človekom a kultúrou. In: J. Supuka (Ed.), *Krajina – človek – kultúra: zborník referátov* (s. 110–115). Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia Banská Bystrica.
- Žigrai, F. (2001). Integrovaný prístup k výskumu kultúrnej krajiny (vybrané teoreticko-metodologické aspekty). In: P. Jančura (Ed.), *Krajina – človek – kultúra: Zborník referátov* (s. 16–22). Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia.
- Žudel, J. (2010). *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava: VEDA.

O AUTOROCH

MARIÁN ŽABENSKÝ (ORCID: 0000-0003-2786-0628) – docent Ústavu manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Zaoberá sa štúdiom prejavov minoritných spoločností v kultúrnej krajine. Výskum realizoval na Slovensku, v Srbsku, Rumunsku, Chorvátsku a Maďarsku. Od roku 2018 sa zameriava na nemeckú kultúrnu enklávu v okolí Nitrianskeho Pravna s akcentom na baníctvo. V tomto kontexte vydal, resp. sa podieľal na vydaní niekoľkých monografií, napríklad *Die deutsche kulturelle Minderheit in Deutsch Proben (Nitrianske Pravno) und Umgebung* a článkov evidovaných v rôznych databázach.

ROMAN ZIMA (ORCID: 0000-0002-7257-4666) – odborný asistent Ústavu manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Svoju výskumnú činnosť orientuje na minoritné spoločnosti, majoritno-minoritné vzťahy a marketing. Výskumy realizoval na Slovensku, v Srbsku, Rumunsku a Chorvátsku. Je autorom a spoluautorom viacerých zahraničných vedeckých publikácií zaoberajúcich sa problematikou minoritných spoločností, napríklad publikácie *Kultúrny potenciál Slovákov v Rumunsku*.